

Den kulturella vändningens provokationer

Kim Salomon

Inom historievetenskapen öppnar begreppet postmodernism associationsbanor åt olika håll. Det aktualiserar frågor om språket och verkligheten, om diskurs, konstruktion och berättelse. Begreppet förknippas också med diskussionen om historievetenskapens betydelse, historiekultur och bruket av historia. Det är inte bara studier i genus, postkolonialism eller intersektionalitet som inspirerats av postmodernism, utan historieforskningen i stort.

Postmodernism står egentligen för en bred idéströmning som gör sig gällande inom en rad olika fält från arkitektur och konst till litteratur och vetenskap. Inom historieforskningen har den satt sina avtryck i den språkliga och kulturella vändning, som indikerar att språket och dess konstruktioner av verkligheten tillmäts stor betydelse. Även den så kallade nya kulturhistorien och märkeslappar som "cultural studies", "cultural criticism" och "cultural analysis" förknippas ofta med ett postmodernistiskt tänkande.

Historiker liksom sociologer har inspirerats av den språkliga och kulturella vändningen utan att i allmänhet anamma antropologers och litteraturvetares mest extrema relativistiska och antipositivistiska argument.¹ Likväl har historikernas närmande till postmodernismen inte varit problemfritt. I en traditionell empirisk disciplin som historia kan ett sådant tänkande utmana. Det tenderar att uppfattas som kontroversiellt och har i en rad länder utsatts för kraftig beskjutning. Framför allt väcker de kunskapsteoretiska utgångspunkterna anstöt. Enligt anklagelserna betyder ett postmodernt betraktelsesätt att den ena berättelsen bedöms som lika god som den andra. Det innebär i sin tur att historikerna saknar möjligheter eller intresse för att avgöra vilken berättelse som är mest sann eller rimlig.

I allmänhet riktas kritiken också mot uppfattningen att det inte finns en verklighet utanför språket, en uppfattning som anses underminera historiedisciplinen. Hotbilder utmålas och enligt skräckscenarier dras många historiker till relativismens svarta hål. Likväl är det få historiker som intar

scenariernas extrempositioner. Den postmodernistiska inspirationen till trots utgår de flesta från att det finns en sanning som det inom vissa ramar går att komma åt. Det existerar en av historikerna oberoende verklighet.

Misstänksamheten mot postmodernism kan bero på att kritikerna har fastnat i förenklade karikatyrer både av sin egen disciplins identitet och av implikationerna av den språkliga och kulturella vändningen. Enligt Oliver Daddow är motståndet mot postmodernism starkast bland historiker som försöker dölja disciplinens ideologiska laddning genom att framhäva betydelsen av den vetenskapliga metodologin. Bara genom att göra motstånd mot fientlig inbrytning i disciplinen av en potentiellt skadlig filosofisk och teoretisk debatt, anser sig dessa försvarare av traditioner kunna bevara sitt rykte som trovärdiga leverantörer av kunskap om det förflutna.²

Likaledes kan misstänksamheten bero på att postmodernistiska kunskaps-teoretiska utgångspunkter trotsar och provocerar den traditionella historiedisciplinens vetenskapssyn, enligt vilken det är historikerns uppgift att rekonstruera och belysa det förflutna utifrån källorna. Förståelsen bland historiker för utmaningar mot objektivitetsidealet dämpar inte misstänksamheten. Sökandet efter sanningen om vad som hänt utgör ledtråden. Även om det strikta objektivitetsidealet tillhör en förfluten tid tycks många historiker likväl ha svårt att överge Leopold von Rankes devis att historieforskningen ska presentera det förflutna som ”det verkligen var”.³

I den svenska historikermiljön däremot har kritiken av postmodernismen eller den språkliga och kulturella vändningen inte varit särskilt intensiv eller frekvent. Med några undantag har den dessutom främst pågått i den vetenskapliga arenans utkanter. Eftersom den postmodernistiska utmaningen skär in i historieforskningens kärna är frånvaron av diskussion och samtal egentligen mer förvånande än enstaka utfall mot en fantombild. I grannlandet Norge förorsakade frågan om sanningens status i historievetenskapen däremot en substantiell och omfattande debatt i norska *Historisk tidskrift* (1999–2001).

Frånvaron av debatt i det svenska historikersamhället kan möjligen bero på att kritiken mot postmodernismens relativism upplevs som så självklar. I Sverige har uppfattningen länge varit förhärskande att det är källkritiken som gör historikern. Enligt Rolf Torstendahl intar Sverige en särställning i det avseendet. Varken internationellt eller i det övriga Norden har källkritiken fått motsvarande utrymme.⁴ Det har därför inte nödvändigtvis upplevts som angeläget att inta försvarspositioner eftersom postmodernismen likställts med kunskapsrelativism och därmed ansetts bortdefiniera sig själv.

Därtill kommer att den offentliga föreställningen om historikern som leverantör av kunskap, fakta och verklighet tycks vara huggen i sten. De senaste decenniernas ”avslöjanden” av missförhållanden i Sveriges förflutna har lett till att kommissioner bildats med uppgift att lägga fakta på bordet. Det kan

sågas handla om rättegångar med det förflutna för att fastställa ansvar och skuld. Historikernas uppdrag i dessa sammanhang anses vara att presentera den slutgiltiga sanningen, inte att göra verkligheten komplex.

Historievetenskapen är en disciplin där flera konkurrerande tolkningar av en specifik händelse eller företeelse ofta förekommer sida vid sida och bedöms som lika giltiga enligt metodiska regelverk som styr denna vetenskap. Därför kan man tycka att teoretiska och filosofiska reflektioner om metoder och kunskapsteoretiska utgångspunkter bör välkomnas. Det är angeläget att diskutera hur det förflutna analyseras och berättas och varför det finns olika tolkningar. Historiker har i över 150 år försökt skilja mellan vetenskap och fiktion samt avgränsa historievetenskapens tematiska och teoretiska fält från granndisciplinerna. Det postmodernistiska tänkandet har emellertid genom ifrågasättande av kunskapsteoretiska utgångspunkter riktat kritik mot den traditionella eller modernistiska uppfattningen om det historiska hantverket och disciplinens självständiga status.⁵ Det är en seriös provokation som måste tas på allvar.

Idag är det svårt att tänka bort den språkliga och kulturella vändningen. Den är ständigt närvarande och har satt avtryck i aktuell historieforskning. Det är därför viktigt att inte fastna i schabloner. Debatten får inte bara handla om att relativism hotar historiedisciplinens vetenskaplighet eller att vissa historiker möjligen har övergett sanningskravet. Samtidigt är det viktigt att understryka att det postmodernistiska tänkandet, som inkluderar den språkliga och kulturella vändningen liksom den så kallade nya kulturhistorien, omfattar en rad olika riktningar och idéströmningar som gör det problematiskt att tala om ett enhetligt fenomen. Tematiskt, metodiskt och teoretiskt är bilden splittrad.

Även om den språkliga och kulturella vändningen utmanar vad som kan kallas en traditionell empirisk vetenskapssyn är frågan om utmaningen egentligen innebär ett brott i den svenska historievetenskapens utvecklingskurva. Handlar det inte istället om en kontinuerlig förändringsprocess eller rättare sagt om fortlöpande positionsförflyttningar? Frågan belyses med utgångspunkt från synen inom svensk historieforskning på konstruktioner och källkritik, på det förflutnas horisont eller annorlunda uttryckt på meningsbärande berättelser samt på förklaringar. Den språkliga och kulturella vändningen är förvisso inte oproblematisk men har likväl lett in på fruktbara spår. Historieforskningens samhällsrelevans har förtydligats och den har betytt en tematisk och teoretisk förnyelse som öppnat upp för annorlunda perspektiv och infallsvinklar. Dessa aspekter diskuteras i artikelns andra hälft. Men först en historiografisk inplacering av den språkliga och kulturella vändningen.

På väg mot den språkliga och kulturella vändningen

Svensk historieforskning använde under en stor del av 1900-talet likartade metoder. Det positivistiska paradigmet med Lauritz Weibull som frontfigur hade segrat och präglade disciplinen. Källkritiken och empirismen satt i högsätet och gav vetenskaplig legitimitet. Projektet gick inte minst ut på att avliva myter och framgångsrikt ifrågasattes nationella legender. Historikerna använde förvisso implicit teorier, men dessa artikulerades ytterst sällan. Tematiskt var spektrat begränsat. Den geografiska kompassen var inställd på Sverige och Norden, och kronologiskt riktades sökarmen på den äldre historien. Kort sagt framstår en stor del av 1900-talets svenska historieforskning med det nya millenniet som utkikspost som homogen och enhetlig. Givetvis förekom upprivande vetenskapliga strider kring specifika sakfrågor liksom i tillsättningsärenden. Likaledes ändrade den källkritiska skolan färdriktning. 1920-talets mallar är inte identiska med 1950-talets. Birgitta Odén pekar exempelvis på att den lundensiske historieforskaren Sture Bolin var väl förankrad i den empiriska weibullianska traditionen, men samtidigt stod för en generaliserande positivism som öppnade för större perspektiv än som var brukligt inom paradigmet.⁶ Men trots avvikelser, omförhandlingar och successiva förändringar inom paradigmet framstår historieforskningen under perioden likväl som relativt enhetlig.

Några decennier efter andra världskriget ledde historieforskningens strävanden att stärka sin vetenskapliga identitet in på nya stråk. Några sökte lösningen i statistik och kvantifiering, andra hämtade impulser från samhällsvetenskaplig teoribildning. För historiker framstod denna teoribildning under en kortare period som en möjlig väg för att tydligare vetenskapliggöra den egna disciplinen. Men fortfarande utgjorde empirismen huvudfaran i de svenska historikernas vetenskapssyn.

Under senare hälften av 1900-talet sköljde två vetenskapsteoretiska innovationsvågor över historievetenskapen. Den första, som sträckte sig in i 1980-talet, var socialhistorisk, och den andra utvecklades under 1990-talet under samlingsbeteckningen ”new cultural history” och inkluderade vetenskapsteoretiskt genusvetenskap. Båda rörelserna anknöt till den samtida politiska debatten med en form för demokratiskt budskap. De förtryckta och maktlösa skulle skrivas in i historien. Många såg historieforskningen som ett identitetsprojekt för marginaliserade grupper. Det osynliga skulle göras synligt och angeläget. Perspektiven var däremot olika. Socialhistorikerna intresserade sig för den materiella tillvaron, klass och samhälle, medan de nya kulturhistorikerna riktade fokus på meningsskapande processer och föreställningsvärldar. Men båda rörelserna innebar att historikernas forskningsfält vidgades teoretiskt, metodiskt och tematiskt. Mångfalden i infallsvinklar och perspektiv ökade dramatiskt.⁷

Kunskapsteoretiskt fanns det emellertid en viss skillnad mellan de två rörelserna. Socialhistoria kom att domineras av en marxistiskt eller historiematerialistiskt orienterad teoribildning och utmanade under 1970-talet på allvar det rådande paradigmet. Teorier skulle spela en central och styrande roll och den traditionella politiska historien utkonkurrerades. Positivismen kritiserades, men på en mer grundläggande nivå övergavs den inte. Empirin betraktades som viktig för att styrka och bekräfta teoriernas riktighet. Konstruktionerna var teoristyrda men krävde fakta för att övertyga. De teoretiska och emancipatoriska inslagen i den marxistiska teoribildningen provocerade förhärskande objektivitetsideal men egentligen ifrågasattes aldrig den rådande vetenskapssynen. Tron på att det gick att komma åt verkligheten satt i orubbat bo.

Den historiematerialistiska vetenskapssynen satte djupa spår men förlorade likväl successivt inflytande. Inomvetenskapligt handlade avståndstagandet från historiematerialismen för många om en frigörelse från ekonomisk och social determinism, som ansågs oförmögen att fånga mänsklig kreativitet. Utomvetenskapligt urholkades tron på den stora berättelsen, "the Grand Narrative". Urholkningen berodde för det första på de kommunistiska systemens kollaps i öst som bidrog till att marxismen förlorade betydelse som ett tolkande och politiskt paradigm.⁸ För det andra och kanske viktigare ledde den växande reaktionen på Förintelsen i synnerhet och folkmord i allmänhet till tvivel på civilisationstänkandet. Den stora berättelsen om västvärldens civilisation framstod som ett illusionsnummer. Parallellt utvecklades den postkoloniala teoribildning som synliggjorde brutala och omänskliga aspekter på Europas koloniala imperiebyggande.⁹ Känslan av vilsenhet i civilisationsprojektet fick förstås också betydelse för vilka problem som uppfattades som angelägna och relevanta.

William H. Sewell ser i ett bredare samhälleligt perspektiv historikernas sökande efter en ny förståelse av det förflutna. Att de övergav ekonomisk determinism till förmån för kulturstudier och generella processer till förmån för subjektiv identitet, återspeglar enligt honom deras svårigheter att begrippliggöra en samtid, där den klassiska kapitalismen hade vittrat sönder och höll på att ersättas av en mer oförutsägbar form av global neoliberalism. Inom humaniora innebar utvecklingen en allmän kunskapsteoretisk osäkerhet och ett växande antal valmöjligheter, vilket svarade mot den ökade flexibiliteten, som Sewell ser som en av den nya globala ekonomins kännetecken. För historieforskningens del resulterade denna osäkerhet i ett anammande av den språkliga och kulturella vändningen samt en fascination för det subjektiva.¹⁰

De senaste decenniernas nya intellektuella trender leder teoretiskt, metodiskt och tematiskt åt olika håll, men relaterar till den språkliga och kulturella vändningen. Det konstruktivistiska tänkandet utvecklades särskilt inom genusvetenskapen som hakade in i mer traditionell socialhistoria men också

ledde in på obanade stigar. Inom historievetenskapen i stort innebar utvecklingen att källkritikens betydelse som vetenskaplig metod reducerades och avdramatiserades. Den innebar också att större uppmärksamhet riktades mot historikerns roll i forskningsprocessen. Objektivitetsidealet hade förvisso tidigare ifrågasatts och i olika sammanhang omförhandlats till opartiskhet. Men denna gång var omförhandlingarna mer fundamentala. Utgångspunkten att historikerna konstruerade sina egna verkligheter innebar enligt kritikerna i sin extrema form att den ena verklighetsbeskrivningen betraktades som lika god som den andra. Med ett sådant perspektiv ansågs det varken metodiskt eller teoretiskt möjligt att avgöra vilken verklighetsbeskrivning som var sann eller rimlig. Allt blev möjligt.

Konstruktivism och källkritik

Påståendet att historikern konstruerar berättelser, när han eller hon fogar samman fakta, må idag uppfattas som okontroversiellt. Som Peter Burke påpekar fanns redan kring förra sekelskiftet en medvetenhet om historikerns aktiva roll i monteringen av sociala och kulturella kategorier. Det stora intresset för relationen mellan myter och historia vittnar om en sådan medvetenhet.¹¹

I en svensk kontext framstår Lauritz Weibull i detta sammanhang som en frontfigur och paradigmmarkör. Han var lika övertygad som dagens så kallade kunskapsrelativister om att tidigare historieforskning byggde på sociala konstruktioner, som skulle dekonstrueras. Denna forskning bestod av myter byggda på lösasand som försvarades av det akademiska etablissemangen och av makthavare. Weibull och andra med honom var förvissade om att detta måste avslöjas, vilket i sin tur tjänade det goda samhället.¹² Lösningen för den tidens historiker var att med hjälp av sofistikerade källkritiska metoder säkra historiska fakta, som i sin tur skulle utgöra grundvalen för nya sanna berättelser.

Weibull kan med vår tids terminologi i viss mån karakteriseras som socialkonstruktivist. Men kunskapsteoretiskt finns det en viktig skillnad mellan honom och dagens så kallade konstruktivister. Weibull var övertygad om att han kunde sätta samman en sann berättelse. Med konstruktioner, som byggde på säkra fakta, var det möjligt att utkristallisera sanningen. Likväl fanns det en medvetenhet om det konstruktivistiska inslaget eller rättare sagt om det subjektiva i tolkningarna som följde på dekonstruktionen. Som nämnt urholkades Weibullskolans synsätt definitivt under 1960- och 1970-talen och ersattes av en ambitionsnivå som i viss mån handlade om opartiska eller rimliga berättelser. Att historiker inspirerades av den språkliga och kulturella vändningen idag anser att det är möjligt att avlägsna sig än mer från disciplinens klassiska ideal innebär däremot inte nödvändigtvis att de överger centrala värden som kri-

tiskt förnuft och sanningssträvan. Som Roddy Nilsson påpekar påstår många så kallade postmodernister att det finns en distinkt skillnad mellan fakta och tolkningar. Samtidigt erkänner representanter för det motsatta lägret att det inte finns brandväggar mellan fakta och tolkningar, ja till och med att det över huvud taget inte finns några tolkningsfria fakta.¹³ Trots skillnader tycks det således råda en viss konsensus om sanningens undflyende natur.

På det kunskapsteoretiska området har det inom historikersamhället förstås skett positionsflyttningar. Rolf Torstendahl skriver att han på 1960-talet ansåg att det historikerna nådde fram till var liktydigt med "sanningen" såsom detta ord användes i vardagsspråket. Med vetenskapens krav på konsistens tror han inte längre att det är möjligt att vidmakthålla denna uppfattning. Samtidigt betonar han att han inte "givit vika för någon – postmodernistisk eller annan – godtycklighet i historievetenskapen".¹⁴

Det finns självklart skillnader mellan den moderna svenska historieforskningens rötter och dagens postmodernistiskt inspirerade historieforskning. Men skillnaderna är inte nödvändigtvis så stora, vilket inte alltid framgår tydligt i polemikens hetta. Det finns en kontinuitet i utvecklingen som kritiker av den språkliga och kulturella vändningen till synes inte ser eller glömmar bort.

Postmodernistiskt inspirerade historiker har inte heller nödvändigtvis övergivit källkritiken, som kan ses som "en praktisk procedur som ständigt både måste tillämpas och förändras allt eftersom dess förutsättningar förändras".¹⁵ Mycket tyder också på att den sitter i ryggraden på historikerna och många gånger är så självklar att den inte redovisas. Källkritik ses som ett redskap för att tidsfasta händelser, avslöja förfalskningar och korrigera felaktigheter i texter men däremot inte som en absolut metod för att skapa sanning.¹⁶ Reglerna tillämpas automatiskt, ingår i ett sunt förnuft-tänkande, som sällan redovisas i dagens forskningsprocesser.

Betoningen av tolkningarnas ökade betydelse ser en del historiker som en utveckling i kunskapsrelativistisk riktning, medan andra ser det som en vitalisering. Historien har i det sistnämnda perspektivet ingen definitiv slutpunkt och inget absolut sanningsideal, men det betyder inte att källorna kan tolkas hur som helst. Källkritiska regler gäller fortfarande.¹⁷

Den språkliga och kulturella vändningens avtryck i svensk historieforskning innebär att källkritiken har avdramatiserats som en metod för att komma åt verkligheten. Vägledande i svensk historieforskning är fortfarande uppfattningen att det finns en verklighet utanför språket. Sanningsbegreppet har förvisso problematiserats ytterligare, vilket också har lett till ett ökat intresse för historiebruk och historiekultur. Men i ett längre tidsperspektiv handlar det egentligen mer om successiva positionsförflyttningar än om ett hack i utvecklingskurvan.

Det förflutnas horisont

Den språkliga och kulturella vändningens problematisering av historievetenskapens kunskapssteoretiska utgångspunkter inkluderar inte bara en ökad betoning av forskarens konstruktioner av verkligheten utan också förenklat uttryckt av forskningsobjektens konstruktioner. Aktörerna betraktas som "kvarlevor" från den tid de levde i, det vill säga i en diskursiv konstruktion av en social verklighet. I deras föreställningsvärldar är det därför möjligt att avläsa relationer till den tidens värderingar och normer. Synsättet är inte nytt och inte heller på den punkten utgör den postmodernistiskt inspirerade historieforskningen nödvändigtvis ett brott i utvecklingskedjan.

De nya influenserna inom historievetenskapen innebär att den traditionella frågan om hur det var i verkligheten ofta kompletteras med frågor om hur det var för honom, för henne eller för dem.¹⁸ Utgångspunkten är att människor lever i skilda föreställningsvärldar och alltid har gjort så. Försanthållanden i form av trosuppfattningar, antaganden och traditioner producerar olika meningsbärande berättelser. För att belysa och begripliggöra det förflutna är det därför viktigt att uppmärksamma vad som hölls för sant och gott.¹⁹ Egentligen handlar det om att analysera det förflutna på dess egna premisser, vilket förstås utgör ett huvudstråk i historievetenskapen i allmänhet och är i samklang med källkritikens regelsystem.

Grundbulten inom källkritiken är att säkra fakta, att skära bort allt vad som uppfattas som fantasiprodukter för att fastställa sanningen och vad som verkligen har hänt. Strikta metodiska regler i form av exempelvis beroendekritik och tendenskritik utgör instrumenten för att komma åt konstruktionerna. Regelsystemet utgår bland annat från att de historiska aktörerna påverkas och formas av sin samtids föreställningsvärld. För att rätt kunna tolka deras uttalanden eller uppfattningar måste dessa filtreras med hjälp av källkritiska metoder. Forskare inspirerade av den språkliga och kulturella vändningen utgår på samma sätt från aktörernas beroende av sin samtid och sociala kontext. Men även om föreställningsvärldar och diskursiva konstruktioner av en social verklighet är ett forskningsobjekt i sig saknar dessa forskare inte nödvändigtvis källkritikernas och empiristernas ambitioner att dekonstruera. Likväl betraktas konstruktioner i förfluten tid som intressanta oberoende av om de är sanna eller falska. Forskningsinriktningen har ofta kategoriserats med etiketter som "synen på", "bilden av" eller "föreställningar om". Dess rotsystem förgrenar sig åt olika håll, men inriktningen har utvecklats påtagligt under inflytande av den språkliga och kulturella vändningen. Inte sällan bortdefinieras forskningsinriktningen som mindre angelägen och relevant eftersom den inte handlar om verkligheten. En sådan kritik bortser emellertid från att de föreställningsvärldar som människor är inbäddade i, också

utgör en verklighet, väl så intressant för historiker att inringa som andra typer av verkligheter.

En berättarskicklig historiker som Peter Englund är till synes främmande för perspektivet. I en recension anser han att vi som forskare i spelet mellan verkligheten och bilden av densamma bör utnyttja det enorma övertag vi har när vi betraktar det förflutna, nämligen att vi sitter med facit i hand.²⁰ Om vi som historiker ständigt tjuvtittar i facit när vi studerar det förflutna, för vi emellertid in perspektiv som förvisso kan vara relevanta i vårt eget samtidsperspektiv, men som snedvrider den historiska samtiden och i princip gör det omöjligt att belysa dåtida aktörers föreställningsvärld. Det är förstås svårt att undvika att snegla i facit. Likväl är det en central uppgift för historiker att försöka tolka det förflutna på dess egna villkor. Historieforskningen ska kunna visa, som det så elegant har formulerats, ”att nuets horisont inte är horisonten för allt som finns”.²¹

En viktig uppgift för historikerna är därför att inringa det förflutnas horisont och att utveckla en dialog i vilken det ”autonoma” förflutna har rätt att ifrågasätta våra försök att tillrättalägga. Vi måste acceptera att det förflutna har en egen röst,²² som vi inte får nonchalera, trots att vårt eget samtidsperspektiv tränger sig på och styr infallsvinklar och perspektiv.

De senaste decenniernas fokus på meningsbärande berättelser inom historievetenskapen har inneburit ett ökat intresse för relationen mellan föreställningar och verklighet och för hur människor skapar sin egen verklighet. Synsättet är på inget sätt paradigmiskt nytt utan förenligt med den traditionella källkritiken. Utvecklingen kan ses som resultatet av successiva positionsförflyttningar. Samtidigt innebär intresset för det förflutnas horisont att det metodiska hantverket inte längre tillmäts lika stor betydelse i forskningsprocessen. Centrala är istället teoretiska konceptioner inspirerade av den språkliga och kulturella vändningen, av begrepp som diskurs, berättelse och orientalism.

Förklaring och kontextualisering

Den språkliga och kulturella vändningen har inte bara kritiserats för sina kunskapsteoretiska utgångspunkter utan även för sin bristande förmåga att förklara. Utvecklingen har enligt kritiker inneburit att förklaringar har hamnat på undantag inom historievetenskapen. Frågan varför har ersatts av de mindre djupborrande vad och hur. Kärnan i kritiken kan sägas vara att man genom att intressera sig för föreställningsvärldar i förfluten tid belyser och synliggör men intet förklarar. Fokus på meningsskapande processer anses ha sina begränsningar.

Central i kritiken är inte minst uppfattningen att de materiella förhållan-

dena kommer i skymundan. För den amerikanska historikern Barbara Weinstein innebär inspirationen från postmodernismen att historieforskningen tenderar att intressera sig för kulturella skillnader på bekostnad av materiella. Hon ser en risk för att vi som historiker under inflytande av den språkliga och kulturella vändningen har väldigt mycket att säga om ras-, klass- eller könsdiskurser men är föga intresserade av att förklara verkligheten. Global ojämlikhet betraktas idag gärna som en fråga om sociala konstruktioner av fattigdom eller som ett resultat av djupt rotade eurocentriska föreställningar om passande livsstil. Historiker inspirerade av postmodernism ifrågasätter enligt henne inte materiell ojämlikhet och är i betydligt mindre utsträckning intresserade av att analysera ekonomiska förhållanden.²³

Men trots kritiken ser Weinstein också en potential. Den språkliga och kulturella vändningen gör det möjligt att belysa hur diskurser och föreställningsvärldar förstärker materiella ojämlikheter och producerar orättvisor. Det krävs enligt henne emellertid en explicit problematisering av relationen mellan representation och orsak.²⁴

Farhågorna är relevanta om än överdrivna. Den språkliga och kulturella vändningen bidrar förstås med förklaringar men inte nödvändigtvis samma typ av förklaringar som varit gängse inom historievetenskapen.

Förklaringsproblematiken ska inte fördjupas. Dock är det viktigt att konstatera att merparten av all historieskrivning, traditionell såväl som postmodernistiskt inspirerad, präglas av orsaks- och förklaringsstänkande. Begreppet orsak är förstås mångtydigt. Historiska situationer är i regel komplexa och många aspekter måste beaktas. Förklaringar är inte heller entydiga. De rör sig inom ett brett fält som omfattar kausala sammanhang såväl som klassificeringar och förståelseramar. Det historiska berättandet i sig kan också fungera som en förklaring.

Skillnaden i förklaringsambition mellan traditionell historieforskning och den postmodernistiskt inspirerade är inte nödvändigtvis stor. Inom traditionell aktörsorienterad historieskrivning används exempelvis ändamålsförklaringar, som förutsätter att aktörerna har ett mål som de strävar efter att förverkliga. Men ambitionen är samtidigt att förstå historien utifrån aktörernas synpunkt, vilket inkluderar tolkningar av aktörernas subjektiva tankevärld. Historikerna ska i viss mån lära känna aktörerna.²⁵

Förklaringar inom historievetenskapens olika inriktningar handlar om att fastställa förbindelselänkar. Ambitionen är att begripliggöra det förflutna genom att se sammanhang och göra konkreta företeelser begripliga, en strävan som genomsyras av ett förklaringsstänkande. Det görs på vitt skilda sätt, vilket i det följande illustreras med utgångspunkt i två studier av disparata teman med olika infallsvinklar. Den ena handlar om synen på östfrontens betydelse, den andra om framväxten av begreppet mänskliga rättigheter.

Ett centralt tema i historieskrivningen om andra världskriget är frågan om Sovjetunionens insatser eller rättare sagt östfrontens betydelse för krigets förlopp och utgång. I den sovjetiska historieforskningen tillmäts Röda armén och östfronten självklart avgörande betydelse, men inte nödvändigtvis i den västeuropeiska. Det tycks svårt att nå enighet i sakfrågan. De olika synsätten i den aktuella forskningen är i viss mån bundna av tid och rum, men beror förstås också på frågeställningar, intentioner och tolkningar.

Ett par amerikanska forskare, Ronald Smelser och Edward Davies, vrider på perspektivet, lämnar sakfrågan därhän och uppmärksammar istället betydelsen av amerikanska föreställningar om östfronten. De visar att under själva världskriget hade i allmänhet den amerikanska befolkningen en positiv bild av de sovjetiska insatserna på östfronten. Ryssarna ansågs på ett avgörande sätt ha bidragit till segern över Nazityskland. Men med det kalla kriget ritades en ny politisk världskarta. Minnet av de sovjetiska truppernas insatser bleknade och Sovjetunionen förvandlades från allierad till fiende. Parallellt skedde en heroisering av de tyska truppernas kamp mot den barbariska Röda armén. I perspektivet av det kalla kriget framstår plötsligt de tyska soldaterna som renhåriga och fläckfria. De kämpade för sitt fosterland och för att försvara sin familj mot kommunismen, som inte bara ville förstöra Tyskland utan hela den västliga civilisationen.²⁶

Studien belyser som sagt inte sakfrågan eller rättare sagt diskussionen om östfrontens betydelse för krigets utgång. Däremot synliggör den principiellt hur meningsskapande sammanhang tar form i sin samtid och hur de gjuts i ideologiska former. Det förklarar i sin tur varför det finns olika uppfattningar om östfrontens betydelse och mer principiellt varför historiesyn och bilder av verkligheten förändras. Frågan om östfrontens betydelse för andra världskriget besvaras inte och det kanske inte heller finns ett entydigt svar. Studien begripliggör och förklarar däremot varför entydiga svar är problematiska.

Lynn Hunt anlägger i sin bok om framväxten av mänskliga rättigheter principiellt ett likartat perspektiv och ställer människors föreställningsvärldar i fokus. Historisk förändring handlar i hennes perspektiv om korrigeringar och omförhandlingar av föreställningsvärldar, vilket under slutet av 1700-talet innebar att mänskliga rättigheter började betraktas som självklara och stadfästes i deklamationer. Empatins och medkänslans entré innebar att kränkningar av enskilda personer började väcka negativa känslor. I det nya empatiska ramverket, som växte fram under 1700-talet, ingick insikten om att människor hade lika rättigheter. Att den enskilde individens rättigheter i sin tur fastställdes i deklamationer bekräftade ramverkets politiska betydelse, trots deklamationernas begränsade räckvidd. Empatin gjorde sitt intåg i historien och utvecklades till en kulturell färdighet.²⁷ Genom att rikta sökarljuset på diskurser, meningsbärande berättelser och världsbilder och genom att kontext-

tualisera förmår Hunt således förklara framväxten av tänkandet kring mänskliga rättigheter.

De två studierna dels om östfrontens betydelse, dels om utvecklandet av mänskliga rättigheter, illustrerar olika sätt att belysa och dyrka upp det förflutna med hjälp av meningsskapande berättelser. Smelser och Davies använder föreställningsvärldar för att inringa tidsandan och sätta in den i ett tidsflöde. De belyser varför själva sakfrågan är problematisk och därmed varför det finns olika uppfattningar. Även om de inte klargör själva sakfrågan är perspektivet likväl angeläget och förklarande. Hunt går ett steg längre och både belyser och förklarar själva sakfrågan, det vill säga varför idén om mänskliga rättigheter växer fram. Gemensamt för båda studierna är att de visar på en förbindelse-länk mellan det kulturella fältet och tankefigurer.

Frågan är om förklaringsdjupet i historieforskning inspirerad av den språkliga och kulturella vändningen nödvändigtvis alltid är så mycket mindre än i mer traditionell historievetenskap. Förklaringar handlar inte bara om att etablera kausala samband utan också om att synliggöra förbindelse-länkar. Dessutom är materiella förhållanden och olikheter inte heller nödvändigtvis bortdefinierade som bland annat Weinstein antyder. De ingår i tolkningsramar och kontextualisering, som en variabel bland flera, men däremot inte nödvändigtvis som den avgörande och determinerande orsaken.

I ett resonemang kring teoretisk realism skriver Christer Winberg att det finns reellt existerande krafter och strukturer under tingens yta, som ger vissa mönster i det iakttagbara. Winberg ser det som en central uppgift för historievetenskapen att sträva efter att förbinda ytfenomen med djupförhållanden. Mönstret i de iakttagbara fenomenen utgör utgångspunkten för att synliggöra vilka djupare krafter som format dessa.²⁸

I den språkliga och kulturella vändningen finns också en strävan att förbinda ytfenomen med djupförhållanden, kort sagt att inringa förbindelse-länkar. Men för realisterna handlar djupförhållande den ofta om materiella förhållanden och strukturella krafter medan det inom den nya kulturforskningen vanligtvis är föreställningsvärldar och diskurser som står i fokus.

Historievetenskapen kan under 1900-talet sägas ha utvecklats från en förklarande vetenskap i kausal betydelse i riktning mot en tolkande vetenskap. Den har därmed förstås blivit mindre entydig samtidigt som möjligheterna till alternativa tolkningar betonas.²⁹

Sammanfattningsvis kan således konstateras att historievetenskapen under 1900-talet i synen på källkritik, konstruktioner, meningsskapade berättelser och förklaringar har präglas av successiva positionsförflyttningar, som mer eller mindre leder fram till den språkliga och kulturella vändningen. Förflyttningarna är egentligen inte häftiga eller plötsliga utan kan ses som led i en kontinuerlig process.

Historievetenskapens samhällsrelevans

Hur människor skapar mening och förståelse i sin egen samtid och hur de konstruerar sin egen verklighet har som nämnt länge legat i historieforskningens huvudfåra. Men perspektivet har fått ökad betydelse med den kulturella och språkliga vändningen. Det har ett förklaringsvärde, som ger det en inomvetenskaplig legitimitet. Det förflutnas föreställningsvärldar är väsentliga för att belysa vad som har hänt och varför det har hänt. De har konsekvenser för det historiska förloppet.

Men det finns också utomvetenskapliga argument för att rikta fokus på föreställningsvärldar och meningsskapande berättelser, inte minst i ett samtidshistoriskt perspektiv. Argumenten handlar framför allt om massmediers roll i skapandet av verklighetsbilder. Medierna har förstås alltid beskurit och redigerat verkligheten, men deras växande betydelse gör problematiken än mer aktuell. De senaste decenniernas teknologiska och massmediala utveckling med kommunikationssatelliter, kabelnät och globalisering påverkar språk och konsumtionskultur världen över och därmed också politik och ideologi. Medialiseringen av verkligheten har blivit allt synligare och tillmätts därför större betydelse. Det finns inte längre nödvändigtvis enstaka auktoritativa röster som formar människors verklighetsföreställningar, utan mångfalden är påtaglig.³⁰

I en bok om Italien och Silvio Berlusconi skriver journalisten Alexander Stille om två olika världar som möts. Själv är han besatt av noggrannhet, dokumentation och sanning, en som han skriver naiv och gammalmodig devis med rötter i upplysningstiden. Berlusconi representerar däremot enligt honom en helt annan tidsålder, den postmoderna, där det inte har någon betydelse vad som faktiskt sker, utan vad folk tror sker.³¹

Stilles analys vittnar om det forskningsmässigt relevanta i att uppmärksamma människors föreställningsvärldar och hur dessa tar form, att analysera hur perceptioner av företeelser och fenomen skapar verklighetsbilder. Som samhällsmedborgare får vi allt svårare att skilja på verklighet och konstruktioner, eftersom vi ständigt exponeras för massmediernas hårt kontrollerade urval och redigering. Människor lever inte i verkligheten som den är utan i mer eller mindre välgrundade och skiftande föreställningar om verkligheten. Verkligheten tycks bli allt mer producerad, regisserad och tillrättalagd skriver Göran Rosenberg.³²

Den mediala arenan liksom meningsskapande berättelser och föreställningsvärldar i allmänhet utgör väsentliga observationsplatser för en historieforskning inspirerad av den språkliga och kulturella vändningen. Orsaken är dels att det är på denna arena människor möter verkligheten, och dels därför att politik och ideologi tar form i mediala sammanhang. Intresset för före-

ställningar om och medialisering av verkligheten bidrar således till att göra historieforskningen samhällsrelevant. En sådan relevans upplevs tydligt inte som lika självklar och angelägen inom andra humanistiska discipliner.

Litteraturvetarna Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson anser inte att samhällsrelevans är ett ideal inom litteraturvetenskapen. De hävdar att litteraturämnet är i kris och att det har haft svårt att finna sig till rätta i det moderna kunskaps- och informationssamhället. Man har främst ägnat sig åt en litteratur som anses ha ett särskilt estetiskt värde, vilket i sin tur inneburit en sakralisering av verk med "höglitterär status".³³

Diskussionerna om litteraturvetenskapens kris har enligt de två litteraturvetarna haft en inomvetenskaplig prägel. Sällan har utgångspunkterna varit en vidare samhälllig eller mediehistorisk kontext, trots att förändringarna inom medieområdet från och med 1950-talet innebar att populär- och underhållningskultur fick stort genomslag. Författarna frågar sig hur litteraturämnet har kunnat hamna i en sådan situation, där tolkning och läsning av enskilda texter framstår som central, medan intresset för contextualisering är ljust. Ämnets betydelse i ett samhällligt perspektiv har enligt deras uppfattning minskat påtagligt. De anser därför att litteraturvetenskapen i högre grad måste "visa på litteraturen som en väg till kunskap och reflektion om människors relationer och samhällets utveckling". Som det nu är har litteraturvetenskapen kapat förtöjningarna till både allmänhet och stat.³⁴

Även inom disciplinen filosofi pågår till synes en liknande självprövning. Kritiska röster hävdar att filosofer bör ägna sig åt problem med en tydligare bäring på samhället. Genom att borra sig ned i perifera teoretiska detaljer av introvert karaktär anses det humanistiska urämnet svika sitt historiska ansvar. Det har blivit en disciplin blind för centrala livsfrågor, oförmögen att hjälpa människor att navigera mellan olika värden. Filosoferna intresserar sig enligt kritikerna inte för att försöka förbättra människans livsvillkor eller att bidra med ett etiskt och granskande perspektiv. Därmed kan de inte heller fullgöra sin uppgift att vara en nagel i ögat på politiker och särintressen. Frågan som reses är hur filosofin åter kan bli angelägen.³⁵

Som historiker känner man inte riktigt igen sig i Forslids och Ohlssons diagnos av litteraturvetenskapen eller bland frågetecknen som filosofer reser. Det finns uppenbara skillnader mellan de humanistiska disciplinernas relation till det i sig tvetydiga begreppet samtidsrelevans, vilket beror på flera olika omständigheter. I detta sammanhang är det viktigt att notera att historievetenskapen mer eller mindre alltid sovit skavföttes med samtiden. Under 1970-talet var sammankopplingen mellan inomvetenskapliga och utomvetenskapliga perspektiv ofta explicit. Infallsvinklar och problemställningar relaterades till övergripande samhällsfrågor. Historievetenskapen gick i öppen dialog med politik och ideologi. Frågeställningar formulerades med

avstamp i samtida debatter. Fortfarande idag utgör samtidsrelevans ett viktigt stråk i historieforskningen. Förståelsen för att det förgångna skapar mening genom att ge underlag att tänka alternativ till det existerande nuets ordning har ökat.³⁶

Historievetenskapen och inte minst samtidshistoriens anknytning till samhällsdebatten i stort ska ses i perspektivet av de senaste decenniernas språkliga och kulturella vändning. Inte minst har intresset för meningsskapande berättelsers betydelse ökat, vilket i viss mån är betingat av att medierna i allt större utsträckning sätter dagordningen. Med betoningen av begrepp som historiekultur och historiemedvetande, som i sin tur relaterar till diskursivt tänkande och konstruktioner, synliggörs hur historien stöps och modelleras i sin samtid. Samspelet mellan det förflutna, samtid och framtid står således centralt i dagens historieforskning.

Nya perspektiv

Historieämnet framstår idag som ett ymnighetshorn av möjligheter och teman som bland annat inkluderar konsumtion, mode, smak, ikonografi, visuell kultur, musik, dans, sexualitet, genus, maskulinitet, medicin, turism, kroppen, känslor och populärkultur.³⁷

Den språkliga och kulturella vändningen har emellertid inte bara öppnat för nya empiriska fält utan också introducerat nya infallsvinklar och perspektiv. Detta har i sin tur skapat medvetenhet om teoretiska möjligheter och utmaningar som finns i nya typer av material. Analyser av till synes triviala kulturella företeelser gör det också möjligt att vända upp och ned på etablerade tolkningsramar.³⁸

Den tematiska expansionen har dessutom skapat tangeringsytor mot en rad andra discipliner. Historikernas synfält har vidgats. En historiker verksam för femtio år sedan skulle sannolikt känna sig vilsen på dagens forskarseminarier.

Några forskningsprojekt i Lund får i det följande tjäna som illustration till hur ny och spännande forskning mer eller mindre hade varit omöjlig utan de senaste decenniernas kulturella och språkliga vändning. Forskningsmiljön i Lund skiljer sig i detta avseende inte från andra miljöer i Sverige, blott ingår den mer självklart i min referensram. Syftet är allena att illustrera, inte att inventera. Väsentligt att påpeka är emellertid att projekten inte specifikt kan kategoriseras som postmodernistiska, men att de likväl är starkt inspirerade av ett sådant tankemönster.

Utgångspunkten för forskningsprojektet "Förintelsen och den europeiska historiekulturen" är en problematisering av synen på historia. Den faktiska historien eller rättare sagt själva förintelseprocessen anses förvisso väsentlig. Men stor vikt läggs vid historia som medvetandefenomen, det vill säga vid

tolkningar av det förflutna. Ett grundantagande är att historiska händelser skrivs in i det förflutnas sociala verklighet och kulturella föreställningar. Människor gör historia, vilket innebär att existentiella och moraliska frågor blir angelägna liksom frågor om hur historia förmedlas och tillgodogörs och därmed påverkar våra subjektiva föreställningar. Historiemedvetandet blir i projektets perspektiv ett mentalt fenomen, som är besvärligt att studera empiriskt, men som lämnar avtryck som kan analyseras i samhällets historiekultur.³⁹

Marie Cronqvists ambition i avhandlingen om svenska spioner i det kalla kriget är inte bara att inringa bilderna av eller föreställningarna kring spioner och spioneri. I fokus står framför allt mediala gemenskapskonstruktioner i en tid av hot. Det är därför centralt för Cronqvist att analysera spionberättandets rituella och terapeutiska funktioner. Berättandet blir i det perspektivet inte bara en medveten artikulerad tanke utan också en kulturellt meningsskapande handling. En grundläggande tankelinje är att historievetenskap inte är en kumulativ massa av faktaobjekt för kunskap utan istället berättelser och återberättelser om dessa objekt.⁴⁰

Ett liknande anslag har Ulrika Holgersson som i sin avhandling intresserar sig för hur det svenska klassamhället konstrueras språkligt och vilka tankestrukturer som styr människors föreställningar under 1900-talets inledning. Historiens subjekt betraktas knappast som gestalter som väntar på att upptäckas, utan som politiskt laddade, komplicerade och omtvistade tankekonstruktioner med avgörande inflytande på hur människor har format sina liv. Bland annat undersöker Holgersson vilka språkliga bilder som används för att beskriva samhällsordningen.⁴¹

De tre projekten skiljer sig tematiskt och har olika infallsvinklar och perspektiv. Det första projektet är främst inriktat på tolkningar av det förflutna och hur dessa tolkningar brukas medan de två följande utgår från det förflutnas tolkningar och språkliga konstruktioner. Likväl finns det likheter. Gemensam är uppfattningen att tillvaron är narrativ eller diskursiv men likväl möjlig att inringa. Sanningskriteriet avfärdas inte. Men väl så väsentligt som att identifiera vilka saker som kan hållas för sanna, är det att analysera på vilket sätt historien tar form i människors föreställningsvärld. Antingen det handlar om nutid eller förfluten tid är syftet att inringa och få insikt i meningsskapande processer. Fakta får sin betydelse av det sammanhang i vilket de placeras. Utgångspunkten är att historien inte är given utan måste relateras till subjektet. Intresset för föreställningsvärldar men också för minnen och medvetandeformer vittnar om en respekt för det subjektiva.

Med infallsvinklar som språkliga konstruktioner, meningsbärande berättelser, diskurser och det subjektiva vidgar projekten synfältet och gör det möjligt att i högre grad begripliggöra verkligheten i all dess komplexitet. Genom att

blottlägga den föreställningsvärld människor lever i bidrar de till att öka vår kunskap om och våra insikter i det förflutna. Med begreppet historiekultur uppmärksammas frågor det inte går att värja sig emot. Huruvida projekten ska kategoriseras som postmodernistiska är egentligen en semantisk fråga. Betydelsen av etiketter ska inte överdrivas. Poängen är att projekten hade varit omöjliga utan att ha inspirerats av de senaste decenniernas språkliga och kulturella vändning.

Enligt Eva Österberg är en av de stora vinsterna med att vara historiker friheten att med arkivens, böckernas, inlevelsens och teoriernas hjälp öppna för de stora perspektiven, som gör det möjligt att se nuet och oss själva i ett vidare sammanhang. I sin bok om vänskap betonar hon betydelsen av frågandet inför den verklighet historikern möter. Syftet är således inte att i detalj kartlägga eller skriva den slutgiltiga boken om vänskap utan att visa på vänskapens potential som tanke och historiskt fenomen, ”att öppna ett resonemang med mina läsare”. På ett plan är bokens tematik egentligen inte vänskap utan människosyn, samhällssyn, existentiella villkor, etik och politik.⁴²

Infallsvinkeln i studiet av vänskap är liksom i de övriga nämnda projekten fjärran från historieforskningens traditionella när var hur-frågor, som dessutom inte nödvändigtvis leder till relevant kunskap. På ett sätt är det i Österbergs bok inte de faktiska vänskapsförhållandena som står i fokus utan istället frågor och perspektiv, sammansatthet och mångtydighet. Som hon påpekar bygger kunskap inte bara på en envägs kommunikation, utan den utvecklas också i dialog med läsarna. Inspirerad av de senaste decenniernas postmodernistiska omförhandlingar men också av Annalestraditionen utmanar Österberg därmed den traditionella kunskapssynen, vilket förstås öppnar för tankeväckande perspektiv men inte nödvändigtvis för fler säkerställda fakta.

Etablerandet av ny kunskap har en självklar prioritet inom historievetenskapen och styrs av vad som kan kallas ett kumulativt tänkesätt. Med nya perspektiv och fakta adderas ny kunskap till gammal, vilket i sin tur innebär att vårt vetande och vår insikt ökar. Traditionellt har själva frågandet och tillkrånglandet haft lägre prioritet. Det har oftast upplevts som viktigare att förklara än att synliggöra komplexitet.

De aktuella projekten hämtade från Lundamiljön illustrerar reaktionen mot det hävdvunna faktasamlandet, en reaktion som i sig inte är ny men som har blivit tydligare. Som Victoria E. Bonnell och Lynn Hunt påpekar ledde utvecklingen inom historievetenskapen under 1900-talet till att det producerades allt för mycket osorterad kunskap. På sätt och vis kan det sägas att disciplinens empiriska orientering ifrågasattes på grund av överlastning eller övervikt. Ju mer fakta och kunskap som producerades, desto svårare blev det att kategorisera och teoretisera. Den språkliga och kulturella vändningen

blir i det perspektivet ett resultat av missnöje med paradigmets osorterade kunskapsproduktion.⁴³

Den språkliga och kulturella vändningen inom historievetenskapen innebar att faktasamlandet bromsades upp. Istället problematiserades den traditionella kunskapssteoretiska synen, vilket i sin tur aktualiserade frågor om vad som var historia och historisk kunskap. Breddningen och utvidgningen av historievetenskapens tematiska arbetsfält gjorde inte dessa frågor mindre angelägna och aktuella.

Fiktionens möjligheter

Som Klas-Göran Karlsson påpekar har det tidigare funnits en samsyn om att god historiekunskap kännetecknas av kronologisk reda, bred historisk bildning, förmåga att formulera problem, analytisk komplexitet, mångfald samt metahistorisk medvetenhet om vad man gör och inte gör. Samsynen har emellertid försvunnit, vilket enligt honom beror på postmoderna föreställningar om att språk, makt och minne betyder mer än det förflutnas fakticiteter.⁴⁴

I ett inomvetenskapligt perspektiv aktualiserar utvecklingen enligt Karlsson en rad frågor som relaterar till kunskap. Sker tillväxt av historisk kunskap kumulativt, evolutionärt eller revolutionärt? Blir vi bättre i historia genom att tillägna oss mer historia? Äger kunskapsutvecklingen rum när vi utmönstrar sådant som är gammalt, förlegat och i bristande överensstämmelse med aktuella analytiska och teoretiska kategorier? Utvecklas vi i vårt historiska tänkande först när vi lär oss att radikalt göra upp med gamla försanthållanden? Är mer historia bättre historia? Handlar historia om kvantitet eller kvalitet, om relevans eller fakta, om tolkning eller medvetande?⁴⁵

Flera av frågorna har länge i olika konfigurationer och sammanhang diskuterats inom historievetenskapen. De senaste decenniernas kulturella och språkliga vändning har emellertid inneburit en upptrappning av diskussionerna. Frågorna snuddar mer eller mindre vid ett för historievetenskapen helt centralt problem som rör relationen mellan fakta och tolkning. I vilken utsträckning kan vi säkerställa fakta? I vilken utsträckning kan vi acceptera skilda tolkningar? I vilken utsträckning får tolkningar styra selektionen av fakta? Grundläggande handlar frågorna om historiedisciplinens vetenskapliga status och tangerar de generella frågorna om vad som är historia och vilken funktion historisk kunskap ska ha.

Debatten om tolkningars betydelse går som en röd tråd genom den moderna historieforskningen och har under de senaste decennierna utmanat flera traditionella positioner inom historiedisciplinen. Tematiken kan belysas med utgångspunkt från diskussionen om fakta kontra fiktion, en diskussion som skär djupt in i historievetenskapens kärna: Var går gränsen mellan roman

och historievetskap? Kan fiktiva berättelser förmedla historisk kunskap? Har romanerna något att berätta som akademisk historia inte kan? Har romanförfattarna tillgång till områden i det förflutna som inte är tillgängliga för historiker? Har den historiska fiktionen kapacitet att fördjupa och berika vår förståelse av det förflutna som den traditionella historievetskapen saknar?⁴⁶

Frågorna är många och inbjuder till strid. Christer Winberg påpekar att skönlitteratur och forskning har olika syften. Romanförfattarna kan skildra ett händelsemönster konkret och ge läsaren en färgstark och levande bild av det historiska skeendet. Forskaren ska inte tävla med författare i det avseendet utan istället försöka tränga bakom det myllrande skeendet och urskilja vilka krafter som verkade bakom även om aktörerna själva inte var medvetna om dem.⁴⁷

Frågan är emellertid om inte Winberg trevar i en gråzon. Historiker har länge varit rädda för att hamna i svängdörren mellan fiktion och fakta och likväl misslyckats med att utstaka tydliga gränslinjer. Den språkliga och kulturella vändningen innebär ett ifrågasättande av behovet av tydliga gränslinjer och ett synliggörande av möjligheter i fiktionen, där den traditionella akademiska historievetskapen kommer till korta. Sensmoralen är förstas inte att historiker ska överge sitt metodiska regelsystem och börja på författarskolor. Däremot är en romanförfattares skildring av det förflutna inte nödvändigtvis mindre sann eller mindre exakt än det som produceras av en akademisk historiker. Richard Slotkin hävdar till och med att all historieskrivning kräver en fiktiv eller påhittad representation av det förflutna. Fakta måste väljas och organiseras efter en plan som styrs av vilka frågor man som forskare ställer till det förflutna.⁴⁸ Och enligt Dirk Moses är det att skriva historia som att skriva fiktion eftersom det inte är fakta eller åberopade bevis som övertygar, utan det sätt på vilket händelsen eller fenomenet förklaras eller sätts in i en berättelse.⁴⁹

Hayden White är förstas inne på samma linje. För att frammana det förflutna krävs enligt honom inte bara fakta och information utan också konstnärlig skicklighet. Han påpekar att Primo Levis berättelse om sin tid i Auschwitz är en fiktion i betydelsen att bilden av Auschwitz frammanas med hjälp av hans poetiska prosa. Men denna prosa är korrekt och sann när det gäller känslor som är framkallade av erfarenheterna från en exceptionell historisk situation av underkastelse och förudmjukelse.⁵⁰ White pekar således på att det med fiktionen som ramverk är möjligt att ge en ny och annorlunda inblick i det förflutna, där akademiska analyser vanligtvis kommer till korta. Fiktiva berättelser kan förmedla historisk kunskap och har kapacitet att fördjupa och berika vår förståelse av det förflutna på ett sätt som akademiska avhandlingar inte alltid förmår. En sådan insikt ger anledning till reflektioner kring historieämnets tolkningar och behovet av exakta och noggranna demarkationslinjer. Fiktion behöver inte betyda skamgrepp på ett försvarslöst förflutet.

Diskussionen om relationen fiktion och fakta aktualiserar också frågan om den vetenskapliga statusen hos olika typer av historieskrivning. Det handlar om allt från akademisk forskning till populärhistoria och minnen. Inom detta spektrum rymms olika positioner och det finns inte nödvändigtvis knivskarpa skiljelinjer. Enligt Eley vittnar flera av historievetenskapens nya favoritteman som utställningar, museer, film, fotografier och veckotidningar om att gränsen mellan akademisk historieforskning och mer allmänna kunskaper om det förflutna är porös.⁵¹

Den språkliga och kulturella vändningen har lett till omförhandlingar av gränslinjer inte bara mellan fakta och fiktion utan också mellan historia och andra vetenskapliga discipliner samt mellan akademisk historieforskning och olika former för historieskrivning. Därmed har den traditionella synen på historisk kunskap utmanats. Fakta är inte nödvändigtvis bara fakta. Traditionell historieforskning har på gott och ont avdramatiserats och gränslinjer håller på att luckras upp. Men inte minst i perspektivet av debatten om vetenskapliga frontlinjer inom discipliner som litteraturvetenskap och filosofi finns det all anledning att se optimistiskt på utvecklingen inom historievetenskapen.

Konstruktiv villrådighet

1990-talets oro och bekymran över de "villovägar" som postmodernismen ledde historievetenskapen in på är inte lika märkbar längre. Det kan bero på en insikt om att brottet mot den gängse vetenskapssynen inte nödvändigtvis var så stort som först fruktades. Hotbilder och skräckscenarier saknade verklighetsförankring. Att historiker konstruerade det förflutna låg redan i det vetenskapliga tänkandets huvudfära och insikter om hur människors föreställningar tog form användes metodologiskt i källkritiken. När väl den första stridslusten lade sig visade det sig att det kanske inte fanns så mycket att bråka om, vilket i sin tur kan förklara att drabbningarna inte längre är särskilt frekventa.

Att striden har lagt sig kan också bero på att etiketterna postmodernismen, den språkliga och kulturella vändningen och ny kulturhistoria rymmer ett relativt brett spektrum av olika forskningsinriktningar. Etiketterna är som nämnt varken entydiga eller specifika. Kritiken har inte heller karakteristiska politiska förtecken utan kommer från både höger och vänster. Det finns ingen ideologisk tydlighet på samma sätt som när historiematerialismen hade ett problemformuleringsprivilegium.

Viktigt att notera är också att postmodernistiska extrempositioner, som avvisar att det finns en verklighet utanför språket, inte har förfört historikerskrået. Postmodernistiskt inspirerade historiker, som enligt Arne Jarrick kategoriskt deklarerar att all kunskap är värderingsgrundad, subjektiv och

osäker, samtidigt som de tvärsäkert påstår att vissa sakförhållanden är sanna,⁵² har inte heller vunnit gehör.

Den språkliga och kulturella vändningen har däremot haft en rad positiva effekter på historievetenskapen. Problemet att separera historien från föreställningar om den har blivit tydligare, liksom det omöjliga i att frikoppla kunskap från värderingar och subjektivitet. Som alternativ till det objektiva och mätbara står den språkliga och kulturella vändningen för problematisering, ifrågasättande och reflektion, som gäller både egna och andras försanthållanden. Reflektion och resonemang upplevs många gånger som väsentligare än att identifiera kausala länkar och sanningar. Samtidigt är det viktigt att betona att postmodernistiskt inspirerade historiker inte ifrågasätter vikten av att försöka komma åt sanningen. Däremot betraktar de ofta sanningen som mer komplex än vad som varit brukligt.

Svante Nordin konstaterar att de senaste decenniernas debatter har virvlat upp damm som gjort det svårt för humanister att se klart. Söker de sanningen eller vill de blott berätta? Är de moralister som vill förkunna etiska maningar eller har de ett emancipatoriskt uppdrag? Enligt Nordin har frågorna om vad humanistisk forskning är, vad den går ut på och hur den bör bedrivas blivit oerhört mer omstridda än tidigare. Motsvarande frågor inom medicin och naturvetenskap betraktas inte alls som lika kontroversiella. Humaniora är enligt honom inne i en identitetskris som präglas av en villrådighet i fråga om vad humanistisk forskning syftar till, vilka metoder den bör använda och hur dess relation till verkligheten ser ut.⁵³

Nordins lägesbeskrivning har självklart poänger men fäster inte tillräckligt stor vikt vid humanioras inneboende styrka. Villrådighet ska inte bara betraktas som negativ. Humaniora har alltid befunnit sig i rörelse, vilket i sin tur är själva förutsättningen för att den ska upplevas som angelägen. Givna slutpunkter och gränser utmanas samtidigt som nya perspektiv prövas. Utvecklingen av ett ämne som historia upphör förstås inte heller med den språkliga och kulturella vändningen. Det lär komma nytt som ifrågasätter dagens försanthållanden.

Däremot kan den språkliga och kulturella vändningen ha förstärkt historikers känsla av att ha förlorat sin yrkesidentitet. Källkritiken har definitivt spelat ut sin roll som gemensam nämnare. Historikerna befinner sig inte längre på samma metodiska plattform. Tematiskt och teoretiskt framstår historieämnet som mer heterogent än någonsin.

Historiedisciplinens tangeringsytor med andra humanistiska discipliner har däremot blivit synligare. Vetenskapligt finns det därför bättre förutsättningar än tidigare att bilda större enheter inom humaniora, vilket möjligen kan bidra till att underlätta pågående strukturella förändringar. Sammanslagningar av humanistiska institutioner har blivit ett mantra inte bara i Sverige.

Det har inte varit ambitionen att fastställa huruvida den språkliga och kulturella vändningen är en orsak till de senaste decenniernas omprövning inom historievetenskapen eller ett resultat. Det räcker med att konstatera att den har stimulerat till konstruktiva reflektioner kring historievetenskapens byggsats och vitaliserat forskningen. Samtidigt är det viktigt att slå fast att historieskrivningen om historieforskningens utveckling inte nödvändigtvis är en enkelriktad framstegshistoria även om vi gärna inbillar oss att vi har lagt vidskepelse och öppet moraliserande bakom oss.

Att den språkliga och kulturella vändningen väckt känslor och motreaktioner beror sannolikt på att den reser frågetecken kring historieforskningens vetenskapliga status och kring sanningsbegreppet. Därmed aktualiseras den mer existentiella frågan: Varför forskar vi över huvud taget om det förflutna? Svaret på den frågan är inte entydigt. Det utgörs av en fortlöpande diskussion om historievetenskapens villkor och förutsättningar samt om vad historievetenskapen specifikt kan bidra med.

Även den språkliga och kulturella vändningens tematiska inriktning aktualiserar frågor. Inriktningen innebär ökat fokus på föremål, beteende och vanor och därför används ofta beteckningen den nya kulturhistorien. Beteckningen fungerar som ett paraplybegrepp, svärfångat inte minst därför att det består av två i sig problematiska begrepp, historia och kultur. Frågan är bland annat om kulturhistoria definieras av de teman som studeras eller av metodiska och teoretiska infallsvinklar. Är kulturhistoria något annat än politisk historia, religionshistoria, litteraturhistoria och konsthistoria? Svaren på dessa frågor är inte heller givna.

Kort sagt innebär den språkliga och kulturella vändningen att meningsproduktion tillmäts större betydelse som historisk drivkraft. Subjektets roll har blivit tydligare och sanningsbegreppet har ytterligare komplicerats, vilket i sin tur lett till en större ödmjukhet inför resultatens "vetenskapliga" bärkraft. I den språkliga och kulturella vändningen betonas vikten av att vi som historiker berättar det förflutna så att det får en mening som talar till nuet. Samtidigt representerar den en kontinuitet med rötter i traditionell historieforskning. En viktig uppgift för historiker är också fortfarande att säkerställa fakta. Paradigmet har inte sprängts i bitar, vilket det enligt det kuhnska tänkesättet borde ha gjort när oförenliga strömningar konfronteras istället för att samsas. Däremot har paradigmet töjts och sträckts samtidigt som nya gränser utstakats.

The cultural turn and its provocations

This article is a reflection on the changing landscape of academic history in recent decades and it captures shifts in this landscape. The points made are several. Firstly, postmodernism – or rather the linguistic and cultural

turn – does not represent a break with the traditional paradigm of history, although it has challenged and annoyed several historians. Neither is it a temporary fashion. Instead it is emphasised here that it has to be accepted as part of a long-term trend. Central elements in the present post-modern approach, such as constructivism and narratives we live by, can be traced back to traditional source criticism. The historian's craft over the last decades has been transformed and new positions in the current debate about the status of historical knowledge have developed. Today, there is a broader acceptance of the complexity of concepts such as truth and objectivity. Secondly, the linguistic and cultural turn has successfully improved theoretical frameworks and made historical research more relevant in a social and public context. It has opened up the field for new directions and for a wide range of innovative areas for historical and interdisciplinary research.

Key words: cultural turn, linguistic turn, narrative, constructivism, source criticism, historiography, post-modern, cultural studies.

Noter

- 1 Victoria E. Bonnell & Lynn Hunt, "Introduction", i *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, (eds) Victoria E. Bonnell & Lynn Hunt, Berkeley, Los Angeles & London 1999, s. 4.
- 2 Oliver J. Daddow, "The Ideology of Apathy: Historians and Postmodernism", *Rethinking History* 2004:3, s. 418–419.
- 3 Oliver J. Daddow, s. 420.
- 4 Rolf Torstendahl "Källkritik, metod och vetenskap", i *Historisk tidskrift* 2005:2, s. 209–210.
- 5 Oliver J. Daddow, s. 418–419.
- 6 Birgitta Odén, manus.
- 7 Geoff Eley, *A Crooked Line. From Cultural History to the History of Society*, Michigan 2005, s. 10.
- 8 Bonnell & Hunt, s. 4.
- 9 Gabrielle M. Spiegel, "Revising the Past/Revisiting the Present: How Change Happens in Historiography", i *History and Theory*, 2007, vol 46, s. 15–17.
- 10 William H. Sewell, "AHR Forum. Crooked Lines", i *The American Historical Review* 2008:2, s. 401–402.
- 11 Peter Burke, *Vad är kulturhistoria?*, Eslöv 2007, s. 107–108.
- 12 Martin Kylhammar, *Livet – en stor sak. Filosofier*, Stockholm 2007, s. 85–86.
- 13 Roddy Nilsson, "Postmodernism, källkritik och historieskrivning", i *Historisk tidskrift* 2005:2, s. 237.
- 14 Torstendahl, s. 212–213.
- 15 Arne Jarrick, "Källkritiken måste uppdateras för att inte reduceras till kvarleva", i *Historisk tidskrift* 2005:2, s. 220.
- 16 Nilsson, s. 238 och 246.
- 17 *Evaluering av norsk historiefaglig forskning. Bortenfor nasjonen i tid og rom: Fortidens makt og framtidens muligheter i norsk historieforskning*, Forskningsrådet, Division for vitenskap 2008, s. 22.
- 18 Miri Rubin, "What is Cultural History Now?", i *What is History Now?*, (ed.) David Cannadine, New York 2002, s. 81.
- 19 Nilsson, s. 244.
- 20 Peter Englund, "Trivialt om 50-talet", i *DN* 9/8-2007.
- 21 Merete Mazzarella, "Nuet gör oss blinda för historien", i *SvD* 12/5-2007.
- 22 Lloyd S. Kramer, "Literature, Criticism, and Historical Imagination: The Literary Challenge of Hayden White and Dominick LaCapra", i *The New Cultural History*, (ed.) Lynn Hunt, Berkeley, Los Angeles & London 1989, s. 103.

- 23 Barbara Weinstein, "Developing Inequality", i *The American Historical Review* 2008:1, s. 2-6.
- 24 Weinstein, s. 12-17.
- 25 Anders Berge, *Att begripa det förflutna. Förklaring, klassificering, kolligation inom historievetenskapen*, Lund, 1995, s. 66.
- 26 Ronald Smelser & Edward J. Davies II, *The Myth of the Eastern Front. The Nazi-Soviet War in American Popular Culture*, Cambridge 2008.
- 27 Lynn Hunt, *Inventing Human Rights. A History*, New York & London 2007.
- 28 Christer Winberg, "Varför skriver vi inte historiska romaner istället? Ett debattinlägg om historikerns förhållande till verkligheten", i *Scandia* 1990:1, s. 13.
- 29 Evaluering av norsk historiefaglig forskning, s. 22.
- 30 Kim Salomon, *En Femtiotalberättelse. Populärkulturens kalla krig i Folkhemssverige*, Stockholm 2007, s. 272.
- 31 Paul Ginsborg, "In the Shadow of Berlusconi", i *New York Review of Books*, 2007:1.
- 32 Göran Rosenberg, "Vad är verkligt?", i *DN* 1/11-2007.
- 33 Torbjörn Forslid & Anders Ohlsson, *Hamlet eller Hamilton? Litteraturvetenskapens problem och möjligheter*, Lund 2007.
- 34 Forslid & Ohlsson.
- 35 Kritiken framförs i antologin *8 filosofiska texter. Om filosofin, akademien och meningen*, (red.) Kristian Löfgren & Dan Munter, Stockholm 2008, bland annat i följande artiklar Dan Munter "Den allvarsamma leken" och Tobias Harding "Etiken och makten". Se även Dan Munter "Släpp filosoferna loss", i *DN* 15/4-2008.
- 36 Håkan Arvidsson, i *Historisk tidskrift* 2002:3, s. 423.
- 37 Eley, s. 167.
- 38 Kristin Asdal et al., *Tekst og historie. Å lese tekster historisk*, Oslo 2008, s. 16.
- 39 Klas-Göran Karlsson, "Förintelsen som historiekulturellt fenomen – en översikt", i *Historisk tidskrift* 2005:4, s. 721-725.
- 40 Marie Cronqvist, *Mannen i mitten. Ett spiondrama i svensk kallkrigskultur*, Stockholm 2004.
- 41 Ulrika Holgersson, *Populärkulturen och klass-sambället. Arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*, Stockholm 2005.
- 42 Eva Österberg, *Vänskap – en lång historia*, Stockholm 2007.
- 43 Victoria E. Bonnell & Lynn Hunt, s. 10.
- 44 Klas-Göran Karlsson, "Att utveckla och fördjupa historisk kunskap", manus 2008, s. 1-2.
- 45 Karlsson 2008, s. 4-5.
- 46 David Harlan, "Editorial", i *Rethinking History*, 2005:2-3, s. 143.
- 47 Winberg, s. 14.
- 48 Richard Slotkin, "Fiction for the Purposes of History", i *Rethinking History* 2005:2-3, s. 222.
- 49 A. Dirk Moses, "Hayden White, Traumatic Nationalism, and the Public Role of History", i *History and Theory* 2005:44, s. 326.
- 50 Hayden White, "Introduction: Historical Fiction, Fictional History, and Historical Reality", i *Rethinking History* 2005:2-3, s. 149-150.
- 51 Eley, s. 154.
- 52 Arne Jarrick, "God historia är mer än goda historier", i *Axess* juli 2003.
- 53 Svante Nordin, *Humaniora i Sverige. Framväxt - Guldålder - Kris*, Stockholm 2008, s. 275-286.